

Brazilië, land van wolvenkrabbers en favela's, dooreengeschied door eigen groei

De 23ste editie van het internationale festival Europalia neemt ons mee naar Brazilië. Het land heeft een van de snelst groeiende economieën ter wereld en een enorm arbeidspotentieel, maar kampt ook met een kloof tussen rijk en arm, conflicten tussen boeren en grondbezitters en raciale discriminatie. Kan de sociale vooruitgang de economische groei bijbenen? En kan de Kerk zich aanpassen?

De kustlijn van São Salvador da Bahia. „In de Braziliaanse steden heb je soms het gevoel dat je in Londen loopt”, zegt John Everaert. © KNA-Bild

ECONOMISCHE REUS, REUZE SOCIALE PROBLEMEN

Brazilië, Rusland, India en China werden in een artikel in 2003 voor het eerst bestempeld als BRIC-landen, een letterwoord met hun respectieve beginletter. Hun economieën groeien zo snel, dat ze tegen 2050 wellicht groter zijn dan die van de huidige rijkste landen ter wereld.

„De economie *boomt* er wel, maar sociale vooruitgang bleef in Brazilië achterwege”, zegt John Everaert, rustend professor koloniale geschiedenis aan de Universiteit Gent. „De groei ging zo snel, dat er geen tijd was om sociale voorzieningen uit te bouwen, maar ook de wil daartoe was er niet.”

Het onderwijs in Brazilië is er bijvoorbeeld een met twee snelheden. Er is schoolplicht, maar de staatsscholen zijn overbevolkt en kampen met een groot leerkrachtentekort. De bemiddelde klasse kan echter terecht in privéscholen. Ook de basisgezondheidszorg is gratis, maar slechts de duurere privéklinieken leveren kwaliteitsvolle zorg. „Die sociale gespletenheid legt een hypotheek op de toekomst van het land”, meent John Everaert. „Door de verkiezing van Lula da Silva als president in 2002 en van zijn partijgenote Dilma Rousseff vorig jaar is er wel vooruitgang, maar de bezittende klasse remt die af.”

De huidige sociale situatie van Brazilië heeft haar wortels in de economische voorgeschiedenis. „Die speelde zich af in cycli”, vertelt Everaert. Vanaf 1650 lag het zwaartepunt van de economie bij het suikerriet. Omstreeks 1750 leidde de vondst van goud en diamant tot een korte periode van gro-

te rijkdom en vanaf 1800 tot halverwege de twintigste eeuw was koffie Brazilië's belangrijkste product. „De bevolking concentreerde zich waar de rijkdom geteeld of gevonden werd, dus vooral in de kuststreek.”

Brazilië's grote sprong voorwaarts' begon toen de militairen in 1964 de macht grepen. „Vandaag plukt de Braziliaanse economie de vruchten van de politiek die toen werd gevoerd”, zegt Everaert. „Ten eerste kwamen sleuteleconomieën zoals energie in handen van de staat. Ten tweede wilde het land zo weinig mogelijk invoeren. Er kwam een eigen, nog steeds bloeiende autoindustrie en zelfs een Braziliaanse vliegtuigindustrie. Ten slotte wilde de militaire dictatuur Brazilië zelfbedruipend maken op het vlak van energie. Dat lukte, dankzij de bouw van de grootste stuwdam ter wereld en de inzet op kernenergie en op ecologische brandstof op basis van suikerriet. Na 1981, na de dictatuur, werd de staatssector gaandeweg afgebouwd. Daarvan profiteerde vooral de rijke burgerij.”

De dictatuur deed ook pogingen om het onmetelijke binnenland te ontsluiten, zodat de bevolkingsdruk aan de kust zou afnemen. Er werden ontzettend veel snelwegen gepland. „In veel gevallen werden het uiteindelijk aardewegen”, zegt Everaert. „De belangrijkste loopt van de kust via de hoofdstad Brasilia naar de staten Rondonia en Mato Grosso in het westen.”

„Arme plattelandsbewoners kregen van de staat een stuk land langs die snelweg, enkele koeien en wat zaaigoed. Zij heb-

ben echter de technische noch de financiële middelen om na die eerste staatshulp voort te boeren”, vervolgt hij. „Ze trekken dus verder en eigenen zich een ander stuk land toe. Het ongeluk voor deze mensen is dat de streek een subtropisch klimaat kent en dat er vrij veel water is. Gevolg: de teelt van soja ruikt er op, op reusachtige schaal, en dat leidt tot sociale conflicten.”

In het Amazonewoud komen illegale gouddelvers dan weer in aanvaring met de indiaanse stammen die er wonen. Het kwik dat wordt gebruikt, vervuult de rivieren. Miljoenensteden zoals São Paulo en Rio de Janeiro kampen met criminaliteit en geweldadige bendes. Terzelfder tijd ontvluchtten steeds meer mensen het platteland. Zo groeit de bevolking in São Paulo jaarlijks met 350.000 zielen. Everaert: „De sociale problemen zijn dan ook de gevaarlijkste bedreiging voor groeieland Brazilië.”

„Een boutade die je ook vaak hoort over het land is dat hoe zwarter je huid is, hoe slechter je eraan toe bent”, vervolgt hij. „In Brazilië wonen zwarten, blanken en alles daar tussenin. De teelt van suikerriet en van koffie destijds werd volledig gedragen door zwarte slaven. Toen er goud en diamant werden ontdekt, kwam de eerste golf van blanke immigranten en begon de rasvermenging. In de jaren 1850, rond de tijd dat de slavernij werd afgeschaft, kwa-

men er nog meer blanken. Sinds 1900 zijn er trouwens ook Aziaten. Een van de wijken van São Paulo heeft de grootste concentratie aan Japanners buiten Japan.”

Volgens Everaert kun je in Brazilië niet echt spreken van racisme, maar heerst er wel raciale discriminatie. „De grootste werkloosheid vind je onder de zwarte bevolking”, zegt hij. „Afstammelingen van de zwarte slaven wonen nog in de *Nordeste*, de streek van de suikerrietteelt. Daar is nauwelijks nog economische activiteit en het klimaat is er erg droog, zodat ook aan landbouw doen geen optie is.” Voor de rest woont de zwarte bevolking vooral in de favela's

rond miljoenensteden zoals São Paulo, Recife en São Salvador da Bahia. In het zuiden van het land wonen dan weer bijna uitsluitend blanken. Het is er relatief welvarend. „De bevolking daar doet vooral aan landbouw en aan veeteelt, en ook haast alle Braziliaanse wijn wordt daar gemaakt”, vertelt Everaert. „Terwijl de waarde van de Braziliaanse real ten opzichte van de euro en de dollar stijgt, neemt in het land zelf vooral de kloof tussen arm en rijk toe. De inkomsten van slechts twintig procent van de inwoners, de rijksten, staan in voor twee derde van het Bruto Nationaal Product. Dat zegt genoeg.”

Jozefien VAN HUFFEL

VOORAL NIEUWE BEWEGINGEN ZETTEN DE TOON IN DE BRAZILIAANSE KERK

Bijna twintig jaar intussen is Filip Cromheecke in Brazilië aan de slag als priester-in-zending. Zijn thuisbasis is de havenstad São Salvador da Bahia, in het noordoosten, 's lands oudste stad en ook in rang het eerste aartsbisdom. Nog drie andere Vlaamse priesters werken in het aartsbisdom Salvador: de West-Vlamingen Jan Van den Hoven, Michel Ramon en Marc Decuyper. Het Vlaamse spoor werd getrokken door hulpbisschop Jan De Bie, die er eertijds actief was aan het seminarie. Na jaren in een parochie werkt Filip Cromheecke momenteel als pastor in de evangenis en begeleidt hij seminaristen.

„Het gaat ongelofelijk hard in Brazilië”, vertelt de priester. „De economische groei zie je gewoon gebeuren. Overal wordt gebouwd en er zijn zelfs wegen te kort voor de verkochte auto's.”

Tegelijkertijd komt ook de secularisatie in Brazilië op gang. Cromheecke merkt dat vooral in de middenklasse. „Twintig jaar geleden bestempelde nog negentig procent van de Brazilianen zichzelf als katholiek, vandaag is dat nog 68 procent. Het zijn vooral de pinksterkerken die groeien, maar ook het atheïsme zit in de lift.”

„Pinksterkerken sluiten haast naadloos aan bij de Afro-Braziliaanse mentaliteit”, vervolgt hij. „Salvador is een van de meest 'zwarte' steden van het land. De overgrote meerderheid van de bevolking bestaat uit afstammelingen van Afrikaanse slaven. Velen vermengen in een syncretisme het katholicisme met de candomblé, een Afro-Braziliaanse godsdienst. Katholieke heiligen hebben voor hen een dubbele identiteit. Wie candomblé wil beoefenen, moet opmerkelijk genoeg gedoopt zijn. Maar er is ook het fenomeen van katholieke priesters zoals Padre Marcelo en Fabio de Melo die tijdens de mis zingen en dansen. Ze verkopen miljoenen cd's en bereiken via de televisie een onmetelijk publiek.”

Wat met de eertijds ook bij ons bekende basismengvormen? Cromheecke: „Ze zijn tanend en vooral te vinden op het platteland, veel minder in de steden. Nu

zijn het vooral de nieuwe bewegingen zoals Shalom en Comunhão e Libertação die opgang maken. Met hen samenwerken, is niet makkelijk. In de evangenis willen ze bijvoorbeeld eigen gebedsgroepen en dan blijf ik achteraf soms met de gebakken perren zitten.”

Volgens het pastorale plan van de Braziliaanse bisschoppenconferentie voor de komende vijf jaar moet de Kerk meer missionair worden. „Brazilië is volop in verandering en de Kerk moet daarop inspelen”, zegt Cromheecke. „Bekering moet niet enkel persoonlijk gebeuren, maar ook pastoraal. Sommige structuren functioneren niet meer. Er zijn wel meer roepingen, maar het priestertekort blijft schrijnend. Ik vecht er al jaren voor dat het aartsbisdom een vangenisalmoezenier vrijstelt, maar er blijkt

niemand beschikbaar. Gevangenispastoraal is hier vrijwillig engagement.”

Zeven jaar lang was Cromheecke pastoor in een favela, een krottenwijk, die ten prooi was aan de rivaliteit tussen twee bendes. „Dat waren mijn beste jaren tot nu”, vertelt hij. „Als *padre* krijg je respect. Je leeft tussen de mensen en je voelt wat het leven inhoudt. Best confronterend. Wie daar eerlijk zijn brood wil verdienen en niet toegeeft aan de criminaliteit, is een held. In de favela is christen-zijn een uitdaging. We hadden op de parochie een schooltje en als er schietpartijen waren, bleven de kinderen gewoon wat langer op school.”

In de evangenis wordt de Antwerpse priester geconfronteerd met een grondtoon in de Braziliaanse samenleving: de armoede is gekleurd. Cromheecke: „De programma's tegen armoede, gelanceerd tijdens de twee ambtstermijnen van president Lula, brachten daadwerkelijk verandering op gang. De toegang tot het hoger onderwijs is minder moeilijk geworden. De werkloosheid is gedaald. Toch sta ik ervan te kijken hoe klassenbewust deze samenleving nog is, bijvoorbeeld in het gerecht. Er zijn steentrijken en straatarmen. En natuurlijk is het grootste profijt van de economische groei voor de rijken.”

Waren in maart op de begrafenis van de Belgisch-Braziliaanse bevrijdingstheoloog José Comblin nog vijf bisschoppen aanwezig, in de wereldgemeenschap is de Braziliaanse Kerk al lang geen progressieve pool meer, zoals ze dat was in de jaren 1970. „De oudere Belgische missionarissen in Brazilië blikken vreemd genoeg soms met weemoed terug op die periode van de dictatuur, toen de Kerk in Brazilië nog progressief was”, zegt Cromheecke. „Vandaag is de bekoering voor het binnenkerkelijke veel groter door het dalende aantal katholieken. Toch gebeuren er nog steeds opmerkelijke dingen. Ik trek bijvoorbeeld met seminaristen op missie naar afgelegen dorpen om hen opnieuw te leren aan maatschappijanalyse te doen, hoe we evangelisch kunnen leven in een bepaalde context.”

Slotsom? De Braziliaanse samenleving wordt door elkaar geschud. De uitdaging is de Kerk mee te laten groeien met de veranderingen in de samenleving.

Erk DE SMET

Indianen te kijk

De volgende maanden brengt Europalia Brasil met tentoonstellingen en voorstellingen de kunst en cultuur van het immense Brazilië dichterbij ons. Zo brengt het Jubelparkmuseum in Brussel *Índios no Brasil*, een tentoonstelling over de cultuur en de tradities van de inheemse bevolking van Brazilië. Centraal staat het dagelijkse leven. Je leert er de wereld van haar sjamanen kennen en haar rituelen begrijpen. Kern van de tentoonstelling zijn voorwerpen voor dagelijks en sacraal gebruik waaronder pluimenkronen en aardewerk, maskers en muziekinstrumenten.

Vandaag telt de inheemse bevolking van Brazilië zo'n half miljoen mensen, geen half procent van alle Brazilianen samen. Dat was vóór de komst van de blanken in de zestiende eeuw heel anders. Tijdens de koloniale tijd stierven meerdere etnische groepen uit, als gevolg van moord en verdrijving, maar ook vaak door vermenging met de blanke en zwarte nieuwkomers. Gevolg: miljoenen Brazilianen hebben vandaag 'indiaans' bloed.

Inheemse groepen zijn vooral te vinden in de deelstaten in het noorden en het westen, waar meerdere reservaten werden ingericht voor de nog resterende etnische groepen. De grondwet van 1988 erkent het recht van de inheemse bevolking op haar traditionele manier van leven en op eigen grondgebied. Toch staat haar leven zwaar onder druk. De houtkap, de mijnbouw en de grootschalige ontginning voor landbouw bedreigen het voortbestaan van de inheemse cultuur. Verscheidene inheemse groepen vermijden bewust elk contact met blanken en zelfs met naburige groepen, om hun eigen levenswijze te behouden.

Bezoekers kunnen in het Jubelparkmuseum ook het beroemde indianenbeeldje bewonderen waarop Hergé zich inspireerde voor de Kuifjesstrip *Het gebroken oor*, al blijkt dat bewuste beeldje afkomstig uit Peru. (EDS)

Índios no Brasil, van 14 oktober tot 19 februari in het Koninklijk Museum voor Kunst en Geschiedenis, Jubelpark Brussel, dinsdag tot vrijdag van 9.30 tot 17 uur, zaterdag, zon- en feestdagen van 10 tot 17 uur. Tickets kosten 12, 9 en 5 euro. Meer info: 02 741 72 11, www.europalia.be.

Zwarte Brazilianen laten zich zegenen met zeewater. Een ritueel van de candomblé, een mengvorm van katholicisme en Afro-Braziliaanse godsdienst. © Imageglobe